

Побутовизми як засіб стилізації розмовності у прозі письменників Буковини початку XXI століття

М.В. Цуркан

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна

Paper received 09.09.15; Accepted for publication 18.09.15.

Анотація. У статті розглянуто проблему використання побутовизмів як засобу стилізації розмовності в художньому тексті, а також подано характеристику загальноновживаних та новітніх побутових лексем, зафіксованих у творах письменників Буковини початку XXI століття.

Ключові слова: *категорія розмовності, стилізація, побутовизм, кодифікаційне джерело, мовотворчість письменників Буковини*

Функціонально-стилістична категорія розмовності – одна з визначальних у концепції розвитку літературної мови загалом і мови художньої прози зокрема. Саме вона акумулює моделі, способи, прийоми використання засобів стилізації розмовності та вектори їхньої модифікації, пов'язані з часово-просторовою динамікою літературно-мовного процесу.

Формуванню теорії розмовності сприяла передовсім лексикографічна практика, у якій розмовність розглядають як *стилістичний реєстр*. У структурі категорії 'розмовність' саме з цим значенням пов'язана кваліфікація частини лексики усно-розмовної сфери вживання як розмовної з характерними семантичними і словотвірними ознаками (А.А. Бурячок, З.О. Валюх, М.І. Голянич, К.Г. Городенська, С.Я. Єрмоленко, Л.А. Коробчинська, А.М. Нелюба, М.М. Пилинський, Л.В. Струганецька ін.), а також як експресивів розмовного типу (Н.І. Бойко). Утім, поняття „розмовна лексика”, на думку С.П. Бибику, у словнику охоплює також нейтральну побутову лексику, функціонально закріплену за повсякденно-побутовою практикою, що не має ремарки *розм.*

В останнє десятиліття поширюється ідея про те, що розмовні одиниці мови є явищем культури й відображають „розмовний образ світу” [9]. С.П. Бибику розглядає явище розмовності як наслідок тісної взаємодії усної та писемної літературної практики, як результат актуалізації усталених в усній спонтанній побутовій мові мовомисленневих структур, зокрема й семантичних, пор.: „Розмовність” підтримується у побутово-ужитковій сфері, повсякденно-побутовій культурі та координується повсякденно-практичною мовною свідомістю, вона засоціювана з неофіційністю, буденністю, конкретністю ситуативних стереотипів, наповнених лексико-фразеологічними та синтаксичними усталеними конструкціями” [1, 182]. Отже, такий маркер розмовності, як розмовна лексика, у художньому тексті виявляє певні соціолінгвальні ознаки первинного комунікативного середовища – „функціонально-ситуативні параметри усної неофіційної мови в повсякденно-побутовій культурі” [1, 193]. Це означає, що художня мова модифікує такі явища комунікації, як спонтанність, неофіційність, непублічність, діалогічність і ситуативна конкретність (О.А. Земська [7], О.Б. Сиротініна [8]), надає їм естетичного вираження в мікроконтекстах.

Саме на лексико-семантичних ознаках розмовності наголошує С.Я. Єрмоленко, коли констатує, що „категорія розмовності [...] тісно пов'язана з категорією

діалектизмів, регіональних відмінностей національної мови” [4, 227]. Ця думка суголосна з поглядами М.М. Пилинського, який відзначав, що стилістичний колорит розмовності може створювати загальноновживана, побутова, застаріла, професійно-виробнича лексика, а також емоційно забарвлена лексика (слова, що мають у своєму значенні позитивне чи негативне емоційне забарвлення, вигуки; слова із зменшувально-пестливими або збільшено-згрубілими суфіксами); розмовно-просторічна лексика; діалектизми, жаргонізми, неологізми, застарілі слова – група слів із погляду походження. Дослідник зацентрував, що ступінь, якість розмовності тієї чи тієї лексики залежить: а) від рівня усталеності норм сучасних писемних стилів; б) від того, як трансформуються в інших стилях експресивні властивості розмовних лексем; в) від того, механічно чи творчо використовується розмовне слово відповідно до вимог стилю [2, 26, 28–35, 39–40].

Лексикологи, діалектологи і стилісти, по-різному формулюючи оцінки ролі та функцій модифікованих у текстах розмовних лексем, сходяться на тому, що вони виконують *комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну* функції (С.Я. Єрмоленко [5, с. 16], А.С. Зеленько [6], П.Ю. Гриценко [3, с. 36] та ін.).

Мета нашого дослідження – проаналізувати побутову лексику в мовотворчості М. Матіос, Г. Тарасюк, В. Кожелянка, М. Лазарука, В. Михайловського, що є засобом стилізації ситуацій невимушеного спілкування та його мовно-предметного тла.

Побутова лексика, або побутовизми, – слова з конкретно-предметним значенням, що відображають мовний образ побуту певного народу, етносу чи соціальної групи. Зафіксовані нами побутовизми у прозових творах письменників Буковини початку XXI ст. – дві непропорційні за кількісним показником групи, що об'єднують номінації: а) загальноновживана у традиційно питома побутова лексика (72 назви); б) новітні лексеми, що з'явилися в реєстрі побутовизмів відносно недавно – 10–20 років тому (12 назв).

За семантичними ознаками побутовизми – назви одягу, взуття, посуду, страв, напоїв, хатнього начиння, нескладних технічних пристроїв та сільського реманенту, приміщень і надвірних будов, рослин тощо. Не всі вони зафіксовані в загальноновживаному словнику (СУМ, ВТССУМ), деякі мають додаткові семантичні (метонімічне перенесення), словотвірні ознаки розмовності.

Так, загальноновживаною є побутова лексика на позначення:

– одягу: *жакетка* [СУМ: III, с. 503: *розм.* Те саме,

що жакет], *куфайка* [СУМ: IV, с. 154: розм. Те сам, що *фуфайка*]: Катерина, *якось ніби не розуміючи, чому сповідає її оця жвава жінка у форменній жакетці*, підійшла до поштового прилавка й мовчки розкрила долоню (Н, с. 202); *Барабашиха у клопотах шукала кувачу* (МБС, с. 271);

– *взуття: капці* [СУМ: IV, с. 98: Вид легкого взуття], *чуні* [СУМ: XI, с. 384: 2. Гумове або шкіряне взуття у вигляді калош]: *Від однієї думки про базар Ганька веселишає, перезувається з хатніх капців у робочі чуні, хапає відро з бараболою і гайда з хати – порати* (КТ, с. 5);

– *посуду* (з-поміж зафіксованих у текстах назв, поширених у загальній усній розмовній практиці, жодна не засвідчена у СУМ та ВТССУМ; їхній позасловниковий статус означений графічно – залапкованість: *стопарик* від *стопка*² ‘розм. Те саме, що чарка’ [СУМ: IX, с. 457], а також за допомогою додаткового мікроконтекстного тлумачення): *Пилося тесаними стограмовими склянками, пестливо названими „стопариками”* (ДЗ, с. 40); *Думає Ганька сумно, нашивидкоруч умиваючись над баняком* [ВТССУМ, с. 36: розм. Чавунний горщик, казан] у темному ванькірі (КТ, с. 4);

– *сумок: торбешка* [СУМ: X, с. 320: розм. Те саме, що торбинка]: *Спакувала все те добро у рябенку китайську торбешку на „блискавці”* (КТ, с. 20);

– *технічних пристроїв: колгоспник* – позасловникове ‘радіоприймач’: *„Колгоспник” давно охрип, тільки зрідка у нього повертався сякий-такий голос* (І, с. 147);

– *їжі: кілька, хліб, десерт*, зменш.-пестл. *сирок*, *шніцельок*: *...делікатесних, по-нашому – кілька, а до неї бух! хліба буханець, а на десерт – ляп! сирок глазурований, і жоден дефолт [...] не завадить!* (ЦХ, с. 38); *А для Джулі – шніцельок* (І, с. 69).

– *напоїв: пійло* [СУМ: VI, с. 530: розм. Те саме, що питво] та *шампусик* (з ознаками словотвірної розмовності): *Лиш те трійло-пійло швецьке чи англійське лишило бідачинам!* (ЦХ, с. 35); *Він геть скромно пригубив шампусик* (І, с. 184);

– *збірних номінацій* (їжі, грошей тощо): *провіант* [СУМ: VIII, с. 132: розм. Продукти харчування взагалі], *заначка* [ВТССУМ, с. 408: розм. Те, що сховано, зберігається, знаходиться в такому місці]: *Іванова боївка розгромила їхній обоз з провіантом* (СД, с. 158); *Закінчилися по-справжньому – з усіма „заначками” на сірій і навіть чорний день* (ДЗ, с. 136);

– *надвірних будов і сільськогосподарських виробничих приміщень: хата, танок, стайня, стодола, дровітня, олійня, січкаря, піднавес* (позасловникове): *ОБІЙ-СТЯ КЛИМИХИ – крайне на голому, мов долоня, сільському горбі, під самісіньким лісом: хата – на дві кімнати з танком, стайня, стодола й дуже занедбане подвір’я* (Н, с. 109); *Вони гралися в хованки на Маріїному подвір’ї, поміж кількох стогів сіна, просторою дровітня, стодолі, вкопаної у горб пивниці і запашної завжди олійні* (СД, с. 17); *Калина давна мала добру механічну січкарю* (Н, с. 111); *Ним був забитий оборіг, стайня й стодола, а від стодолі вздовж паркану метрів на двадцять також тягнулися приперті до жердки з двох боків копи кукурудзиння* (Н, с. 111); *А горох так і зопрів в піднавесі!* (КТ, с. 12);

– *громадських установ, не побутових приміщень: чайна, кав’ярня, пив-бар* (позасловникове, тут: ‘уні-

вербатив від *пивний бар*’): *Пояснював пиякам у „чайній”* (ДЗ, с. 8); *– І конче в тому комплексі має бути пив-бар і кав’ярня „Кава по-козацьки”... – розмріявся Зеник* (ЦХ, с. 174);

– *сільськогосподарського реманенту: сапа, борона, сокира, лопата: Муку міняла на хустки, килими, ліжники, сапи, борони, сокири та інший потрібний крам – і з того жила* (Н, с. 111);

– *назви ковдр: Калина два дні підряд провітрювала на обійсті джерги, коци* [ВТССУМ, с. 459: розм. Грубе вовняне однотонне вкривало з начісками]... (М, с. 42);

– *їжі для тварин: ...вона міняла січку для худоби на кукурудзяну муку* (Н, с. 111);

– *транспортних засобів та їхніх вторинних експресивних номінацій* (позасловникові): *...та з тим і задрали ноги в старенький „газик”* (Н, с. 65); *3 носатого автобуса, якого в народі називають „черевичком”, позіхаючи і тручи очі, ледачкувато виходили духовики* (І, с. 51); *Тим більше, що материнський інстинкт ще тиждень тому змусив феміністок вскочити в джинси, а відтак у свої драндулеті і в супроводі кінної поліції з Коломиї від’їхати у свій Київ, чи де там вони таборяться* (ЦХ, с. 56).

Якщо перших два слова можна вже уналежнити до застарілої побутової лексики, яка так і не потрапила до кодифікаційних джерел, то експресив *драндулет* мовці активно вживають у публіцистичних та художніх текстах, пор. такі цитати: *...командувач Чорноморського флоту адмірал Ігор Касатонов приїхав до Києва (і цілком можливо, міг присягнути Україні!), його зустрів неголений сержант на роздубаному драндулеті* (<http://tyzhden.ua/Publication/3356>); *А я, може, хоч у інмарку меланжевого кольору, а не цей твій помальований рекламою драндулет* (Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*).

Група побутовизмів охоплює й обрядову лексику (в описах загальноновживане та ареально марковане пережезоване). У творах М. Матіос та Г. Тарасюк – це ряди слів, пов’язані з описами:

а) *весілля: ...затягує в шопі хмільним голосом хтось із невтихомирених щедрим частуванням гостей, і пізня нічна луна розносить сороміцьку весільну співанку по зашпаних горбах і долах, налаштуваючи на завтрашній день незору округу хутора* (МН, с. 87). Ця група охоплює також: назви елементів одягу (*Боже, яка пишна була Анна! Лиця їй здалеку не видно, але такий на ній вишитий сардак, стільки на ній веселих хусток із тороками, віночків, палених вовняних колокілець над чолом і зелених стрічок...* (Н, с. 199), предметних символів (*Такий дерев’яний келишок із секретним дном розказує весільним гостям про молоду без слів, пояснень, подяк чи криків. Бо цей келишок – скромний витвір рук котрогось із знаменитих майстрів різьби – єдиний привселюдний показник честі чи безчестя молододі. Її цноти й невинності* (МН, с. 89); *А тепер треба зрубати молоденьку смерічку – зробимо деревце, я стрічки й фольгу взяла* (Н, с. 135);

б) *похорону: Ну, аза поману кожному стаканчик, свічку й калачик треба дати? Треба* (Н, с. 225); *Поклали йому в труну ще одну смертевну свічку, сказали, щоби передав на тому світі Катеринці* (Н, с. 233); *номінацій поминального меню: А як умру в теплу годину, то холодець не буде варити, бо ста-*

нуть драгли. Хто ті драгли буде їсти? Лише переведе-дете працю. А оселедцю й завиванців з горіхами й повидлом давайте також багато. Хліб на пекарні не закауйте. Спечіть самі. Оксана наша причинить тісто, й хліб дайте свіжий (Н, с. 244).

Властиво, що в текстах М. Матіос, орієнтованих на соціокультурну стилізацію етнічної культури буковинців та гуцулів, є чимало мікроконтекстів із детальними описами обрядів, звичаїв, зокрема традицій приготування святкових страв, пор. такий опис з ампліфікаційним рядом номінацій на позначення страв: У КОМОРИ ГУСТО ПАХЛО весільними наїдками. З дерев'яних корит ошкірювалася буженина й салтисони; прив'язані до бантин будзювечого сиру звисали з-під стелі; в пузатих бочках чекала свого часу квашена капуста з опеньками; а на дерев'яних полицях упереміш із бербеницями з гусянкою й тарцями зі сметанами темніли круглі боки медівників і пампушок, фаршированих сливовим повидлом. Під лавками звалилися підгорілі завиванці, а з глиняних мисок поблискували масні холодиці (Н, с. 163).

Так звана гастрономічна лексика стає знаком повсякденної культури Буковини дорадянських часів, як-от: За вичиненими Стринадою кров'янками, лівером та домашніми ковбасами, заразом з якими можна було й пальці надгризти, запеченими в печі салтисонами, залитими білосніжним смальцем сповиваннями, продимленими на запаших сливових дровах шинками, і салом, вимоченим у ропі з трав'яних масел і натертим часником із перчицею, вижницькі комерсанти-жиди прислалали в Тисову Рівню не прості однокінні упряжки – а цілі фіакри, всередині обкладені навіть посеред літа льодами. Розкішні фіакри, зазвичай призначені для прогулянок маєтного панства, в упряжі з двома гарцьовитими кіньми-зм'яма, в Тисовій Рівні набивали ковбасами-салтисонами, і неслися вони, немов навіжені, до чернівецьких ресторацій; а рум'яні, ніби присоромлені, шинки й солоники, що їх можна було самими губами їсти, так само обкладені зусібч кропивою чи льодами, щодуху летіли з Чернівців у вантажних вагонах швидкісних потягів до віденських крамниць і ринків, театральних буфетів та в маєткі особливо заможних громадян неозорої Дунайської монархії (МН, с. 80).

Словосполучення різдвяний узвар у романі Г. Тарасюк використане як образна основа порівняння дотикових відчуттів (тепло) з національно маркованим побутовизмом: ...наслухаючи мудру чоловічу бесіду, що доносила із теплого, як різдвяний узвар, фіолету ночі, подумав пан Каправка, все це сидячи непоміченим на тім боці темної веранди Духовного центру „Корчма”, який (для понту та піару) часом називали ще й „Інтернет-кафе”, бо це нагадувало всім поспіль про інтеграцію в Європу, але по-різному (ЦХ, с. 35).

Новітня побутова лексика представлена такими номінаціями:

– гігієнічного засобу: Бо гед-енд-шолдерс тоді це

не став предметом першої необхідності (ДЗ, с. 106);

– уживаної речі: Так само вони любили недоношуванці, що в народі називалося **секенд-хендом** (Mr&Ms, с. 30). Пор. також: Цікаво, хто в цій ситуації має захистити інтереси малозабезпечених українців, для яких **секенд-хенди** є єдиною можливістю вдягати себе та родину? (<http://gk-press.if.ua/index.php?q=node/208>);

– сучасних марок легкових машин: Справжнісінька лихоманка розпочалася зі з'явою на нашому ринку всіяких там „**полонезів**”, „**фіатів**”, а далі – „**мерсів**”, „**беємвушок**” [„Мерседес”: мерс; „BMW” – беємвешка (КСЖЛ, с. 77)], „**маздів**” і „**хонд**” (І, с. 209); Але найбільший туск навівав вороний табун „**лексусів-майбахів**” (ЦХ, с. 112) (оказіоналізм з узагальненою семантикою ‘сучасна престижна машина’);

– спеціалізованої машини: Жора владним помахом руки зупинив **таксівку**, повтихав до неї друзяк і скомадував їхати на окраїну міста (І, с. 64). Перехід цього слова до активно вживаного підтверджують писемні джерела – цитати з мови сучасної художньої літератури та інтернет-публікацій: *Вийшли з аеропорту, сіли до таксівки марки „Амбасадор”*. Смішної чорної лакованої машини в душі Гічкака (І. Карпа, Фройд би плакав, 2004); *Ось просто ти виходиш із дому і маси кудись доїхати, і ось береш собі таксівку* (С. Жадан, Деш Мод, 2004) (покликання за джерелом: Вільний тлумачний словник української мови (<http://sum.in.ua/f/taksivka>); *Через запізнення таксівки з Економ Таксі я спізнилась на поїзд!* (<http://taxi.poptka.ua/taxi-3367.aspx>); *За двадцятку таксівка підкинула мене на автобусний вокзал. Там теж чекало розчарування: автобусів до Херсону немає* (<http://opora.ua.org/en/blogs/346-2009-08-22>);

– магазину: А ти замість того, щоб кризою перейматися, в **супермаркет** ідеши – тайстру грошей несеши, шелестити ними, величаєшся, кругом дивляться, думають – олігарх іде (ЦХ, с. 37); Пор. також: У Китаї відкрили перший у світі **супермаркет** літаків (<http://ua.euronews.com/2013/04/07/airplane-supermarket-opens-in-beijing/>);

– засобу стільникового зв'язку: На службу! Шеф вертається зі столиці, уже на під'їзді, по **соточці** дзвонив (І, с. 80). Пор. також: **Соточка**, відділ мобільного обладнання (м. Рівне) (<http://infomisto.com/uk/rivne/catalog/mobile-communications-center/1884-соточка-відділ-мобільного-обладнання>).

Отже, побутова загальнозживана лексика (6 проілюстрованих номінацій мають ремарку *розм.*, 57 – без ремарки, 12 – новітня лексика з ознаками загального зживання, з якої лише 1 слово зафіксовано у сучасній тлумачній лексикографії в такій самій формі, 8 позасловникових загальнозживаних номінацій) у мові прози письменників Буковини є засобом стилізації словесних образів сільської традиційної та міської сучасної культури: вони окреслюють реалії сучасного повсякденного життя українців, а також сільської побутової культури середини ХХ ст.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бибик С. Українська усна літературна мова в культурі повсякдення : монографія, Ніжин : Аспектполіграф, 2013, 589 с.
- [2] Взаємодія усних і писемних стилів мови : зб. наук. праць, відп. ред. М.М. Пилинський, Київ : Наук. думка, 1982, 180 с.
- [3] Грищенко П. Мови чисті джерела // Культура слова, 1983, Вип. 25, С. 32–38.
- [4] Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (Стилістика та культура мови) : монографія, Київ : Довіра, 1999, 431 с.
- [5] Єрмоленко С. Народнo-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні // Питання мовної культури : зб. наук. праць, Київ: [б. в.], 1967, Вип. 2, С. 14–32.
- [6] Зеленько А. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури // Культура слова, 1983, Вип. 22, С. 39-41.
- [7] Земская Е. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис, Москва : Наука, 1981, 276 с.
- [8] Стилистический энциклопедический словарь русского языка; под. ред. М. Н. Кожинной, [2-е изд., испр. и доп.], Москва: Флинта : Наука, 2006, 696 с.
- [9] Współczesny język polski / pod. red. J. Bartmińskiego. – Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2010, 659 s.

REFERENCES

- [1] Bibik S. Oral literary Ukrainian language in everyday culture: the monograph, Nezhin: Aspektpolihraf, 2013, 589 p.
- [2] The interaction of oral and written language styles: Coll. Science. papers, ed. Ed. MM Pylynskyu, Kyiv: Science. idea, 1982, 180 p.
- [3] Gritsenko P. Languages clean source words // Culture, 1983, Vol. 25, S. 32-38.
- [4] Ermolenko S. Essays on Ukrainian literature: (The style of language and culture): monograph Kyiv: Trust, 1999, 431 p.
- [5] Ermolenko S. People's spoken tradition in literary and artistic speech language culture // Q: Coll. Science. works Kyiv: [b. in.], 1967, Vol. 2, S. 14-32.
- [6] Zelen'ko A. Some features dialect in the language of literature words // Culture, 1983, Volume 22, P. 39-41.
- [7] Zemskaya E. razhovornaya Russian speech. Sharing issues. Slovoobrazovanye. Syntax Moscow: Science, 1981, 276 p.
- [8] Stylystycheskyy Encyclopedic Dictionary of Russian language; under. Ed. MN Kozhynoy [2nd ed., Corr. and add.] Moscow: Flynta: Science, 2006, 696 p.
- [9] Współczesny language Polish / under. ed. J. Bartmiński. - Maria Curie-Sklodowska University, Lublin, 2010, 659 p.

Household lexicon as a means of stylization of spoken language in prose writers of Bukovina in the early twenty-first century M.V. Tsurkan

Abstract. In the article the problem of **household vocabulary** use as a means of **spoken** stylization in the literary text is analyzes, the latest and common household **vocabulary** is presented ued in the works of Bukovina writersat the beginning of the XXI century.

Keywords: *category of spoken language, stylization, household vocabulary, codification source, linguistic creativity of Bukovina writers*